

Tóth J. Zoltán¹: Adalékok a (büntető)jog és irodalom témaköréhez - Koestler és Camus a halálbüntetésről

Debreceni Jogi Műhely, 2009. évi (VI. évfolyam) 4. szám (2009. október) 29-36.

A halálbüntetés a XX. századig a büntetőjogi, filozófiai, teológiai és államelméleti gondolkodásban többé-kevésbé mindenki számára elfogadottnak számított, és ez az állítás nem csupán az ó-, a közép- és a kora újkorra, hanem még a felvilágosodás évszázadára, sőt a XIX. századra is igaz. A jelentős gondolkodók közül senki, még maga Beccaria sem ítélte el minden körülmények között a halálbüntetést,² azaz egészen a múlt századig a legkegyetlenebb gyilkosságok, illetve az állam elleni és a katonai büntettek esetében mindenki elismerte ezen szankció létjogosultságát. A totális abolicionista ideológia csak a XX. században, különösen annak második felében jelent meg, amely egyértelműen a II. világháború öldökléséből való kiábrándulást és ennek ellenpontjaként az élet feltétel nélküli tiszteletének, illetve az ember méltóságának korlátozhatatlanságába vetett mélységes meggyőződésnek a megjelenését jelezte. A XX. század abszolút módon halálbüntetés-ellenes nézeteket valló nagyjai közül is kiemelkedett két irodalmár-filozófus, Koestler és Camus, akiknek a legsúlyosabb jogkövetkezménnyel kapcsolatos gondolatai különös figyelmet érdemelnek. Jelen tanulmány az ő kapitális szankcióról alkotott nézeteiket kívánja vázlatos módon bemutatni.

Arthur Koestler (1905–1983) halálbüntetéssel kapcsolatos nézetét meghatározó filozófiai alapállása a determinizmus volt. Meggyőződése szerint az embernek valójában nincs szabad akarat; tettei, sőt a világról alkotott véleményei is egyrészt biológiai adottságainak, öröklött hajlamainak és tulajdonságainak, másrészt neveltetésének, illetve korábbi tapasztalatainak függvényei. Ahhoz persze, hogy az ember létezni tudjon, azt kell *hinnie*, hogy van választási lehetősége, még akkor is, ha értelmével *tudja*, hogy maga sem más, mint egy óramű, amely éppúgy nem képes máshogyan működni, mint amit fogaskerekei és rugói meghatároznak számára, mint ahogyan az ember sem képes génjeitől és múltbeli tapasztalataitól elvonatkoztatva gondolkodni és cselekedni.³ Ebben a fogalomkörben pedig a bűn, pontosabban a büntetőjogi felelősség fogalma értelmét veszti, hiszen felelősség csak ott lehet, ahol van választási lehetőség; az emberi életben viszont ilyen nincs.

Ahhoz, hogy a felelősség fogalma értelmet nyerjen, Koestler szerint a természeti kauzalitás helyett egy másfajta, természetén kívüli vagy a feletti okozatiságot kell premisszaként elfogadnunk, amely már megengedné a jó és rossz közötti szabad választást az egyénnek.⁴ Ez azonban a halálbüntetés tarthatatlanságának tételét nem érinti (nem érintené), hiszen a bíró – korlátozott megismerőképesége okán – ekkor sem tudná eldönteni, hogy egy bűnöző vajon „belső elválasztású mirigyei parancsának engedelmeskedett, s ezért kegyelmet érdemel, vagy az isteni terv megvalósítása érdekében metafizikai szabadságával élt, következésképpen fel kell akasztani”.⁵ Márpedig ahol hiányzik a bizonyosság arról, hogy a tett az egyénnek felróható (hogy a cselekedet az elkövető valóban szabad /természeti kauzalitáson kívül álló/ akaratából valósult meg), ott ezt a jóvátehetetlen jogkövetkezményt mellőzni kell. Ez a tétel azonban csak az élet elvételét eredményező szankcióra igaz; pragmatikus okokból viszont – némi elméleti következtetlenséget mutatva – Koestler elismeri az enyhébb büntetések alkalmazásának megengedhetőségét, sőt szükségességét.⁶ További hibája a koestleri elgondolásnak, hogy csak a két szélsőséget: a teljes determinizmust és a totális indeterminizmust hajlandó elismerni. Bár az egyik lábjegyzetében kijelenti, hogy létezik egy köztes út a kettő között,⁷ ez halálbüntetéssel kapcsolatos nézeteinek konkrét kifejtése során már sehol nem köszön vissza, és csak a két extrémum elemzése jelenik meg.

Ez az elemzés elsősorban a büntetések lehetséges céljainak bemutatására, továbbá arra koncentrál, hogy megmutassa: logikailag a halálbüntetés e célok egyikét sem tudja sem a szabad akarat elképzelésén nyugvó, sem pedig a determinista világnézet alapján elérni vagy akár csak igazolni. Ami az első lehetséges büntetési célt, az elrettentést illeti, az mind a tökéletesen szabad (mindenféle okozatiságtól és külső behatástól független) emberi akarat létezése esetén, mind pedig a predesztináció tana alapján értelmetlen; az előbbi esetben ugyanis nem léteznek ok-okozati kapcsolatok, tehát ekkor a büntetésnek sincs másoknak vagy magának az elkövetőnek a jövőbeni magatartását alakító-befolyásoló hatása, az utóbbi esetben pedig a döntések és cselekvések szükségszerűek, így a bűn (mint minden más is) a múlt függvénye, s mint ilyen elkerülhetetlen.⁸ A halálbüntetés második potenciális célja, a megtorlás ugyanezen az alapon helyteleníthető: a kauzalitás esetén egyéni felelősség hiányában a „bűn” megtorlására nincs jogalap, míg a szabad akarat transzcendens értelmezése ugyancsak lehetetlenné teszi, hogy egy Isten által adott szabadságával élő személyt isteni tudás és hatalom nélkül halállal büntessünk. Végül az utolsó cél, vagyis az átnevelés vonatkozásában Koestler jelzi, hogy azt célszerű a megtorlással együtt elemezni,⁹ ezt az elemzést azonban nem végzi el, legfőképpen arra való tekintettel (bár ez hivatkozott munkájából nem derül ki), hogy az átnevelés mint büntetési cél halálbüntetéssel értelemesen nem valósítható meg. Az eredmény azonban ezzel együtt is ugyanaz, mint az első két cél esetében, nevezetesen hogy a halálbüntetés létét egy jogrendszerben ez a cél sem képes igazolni.¹⁰

A megtorlás kapcsán továbbá markánsan arra az álláspontra helyezkedik, hogy az nem tekinthető valamilyen elvont igazságossági eszme érvényre juttatásának, hanem egyszerű primitív bosszú, a *tálió* elvének érvényesítése, mely az ember legbelső ősi ösztönvilágából származik, és mint ilyen kiirthatatlan. Ahhoz, hogy a megtorlási célt a helyén kezelhessük, mindezzel tisztában kell lennünk, és el kell nyomnunk ezt az ösztönreakciót, mely óhatatlanul előjön, ha valamilyen sérelemmel találkozunk: „Minden civilizált lényben valahol mélyen ott ólálkodik egy kis kőkorszaki ősember; bunkóját lóbálja, és szemet szemért követel. Jobban tesszük azonban, ha nem engedjük, hogy ez az állatbőrökbe szabott kis figura szabja meg egy ország törvényeit.”¹¹

Koestler abolicionista nézeteit egy konkrét történelmi szituációban, meghatározott cél elérése érdekében és az e cél gátjaiként szolgáló személyek felfogásának kritikájaként fogalmazta meg; érvelése így szükségképpen ehhez a történelmi szituációhoz kötött (bár természetesen következtetései általános érvényűek). E cél pedig nem más volt, mint az ötvenes évek Angliájában még létező (sőt 1957-ig gyilkossági ügyekben kötelezően alkalmazandó) halálbüntetés megszüntetésének elérése, mely egyrészt a törvényhozók, másrészt az emberek meggyőzése útján valósulhatott csak meg. Ennek érdekében Koestler mindenekelőtt sorra veszi azokat a főbb érveket, melyekre a halálbüntetés kortárs, valamint a XIX. században és a XX. század elején élt védelmezői hivatkozni szoktak, és egyrészt hatalmas tényanyag felvonultatásával, másrészt formállogikai érvekkel igyekszik cáfolni azok helyességét. Teszi pedig mindezt olyan lebilincselően egyedi, néhol cinikus, néhol egyenesen szarkasztikus stílusban, amely miatt e mű pusztán irodalmi értéke okán, tudományos attribútumaitól függetlenül is megérdemli, hogy minden irodalomkedvelő elolvassa.¹²

A Koestler által cáfolni kívánt halálbüntetés-párti érvek közül három argumentum jelentőségére és hivatkozási gyakoriságára tekintettel kiemelkedik a többi közül, ezek pedig a következők: „1. a dolognak rendkívüli elrettentő hatása van; 2. nincs büntetési forma, amely kielégítő hatékonysággal helyettesíthetné, továbbá 3. a közvélemény is mellette áll”.¹³ Ami az elsőt illeti, Koestler mind angliai, mind külföldi példák egész sorával cáfolja,¹⁴ hogy a

halálbüntetés eltörlése után nőtt volna azon bűncselekmények száma, amelyek vonatkozásában a halállal fenyegetés megszűnt, egyúttal utal rá, hogy a halálbüntetés védelmezői ezen érvük (az elrettentő hatás) alátámasztására soha egyetlen konkrét példát nem ismertetnek, noha a vonatkozó bírói gyakorlat adatainak egész tárháza áll rendelkezésükre. Ezenkívül kinyilvánítja, hogy az emberölések elkövetése az amatőrökre, és nem a hivatásos bűnözőkre jellemző, olyanokra tehát, akik tettük elkövetése előtt nem mérlegelik annak várható következményeit (így a lehetséges büntetést sem), vagy azért, mert arra előzetesen egyáltalán nem is gondolnak (elmebetegek, szellemi fogyatékosok, alkoholista és kábítószeres befolyás alatt állók, hirtelen felindulásban embert ölők stb.), vagy azért, mert a halálos következményt kifejezetten kívánják (a büntett után öngyilkosságot elkövetők, akasztófára jutni kívánók stb.).¹⁵ Sőt: közvetlenül egy Phillips nevű kortárs szerzőre, közvetve azonban Montesquieu-re és Beccariára hivatkozva állítja (és ezen állítása alátámasztására több példát is felhoz)¹⁶: „A nyilvános kivégzések nemcsak hogy nem csökkentették a bűncselekmények számát; gyakran még növelték is. Egy-egy bűnöző felakasztása nem figyelmeztetést, sokkal inkább kihívást jelentett, hogy kövessék a példáját.”¹⁷ Ennek kapcsán pedig végső következtetése az, hogy „ha a potenciális bűnözőket nem rettent el, hogy saját szemükkel látják az elítélteket a kötélén rángatózni és vonaglani, logikus a feltételezés, hogy a börtönök mélyén, a szemek elől elzártan végrehajtott kivégzés még ennyi visszatartó erőt sem jelent”.¹⁸

A második évrre adott válaszát Koestler összekapcsolja az elsővel, mikor ismételtlen leszögezi, hogy a halálbüntetés nem rendelkezik az életellenes (vagy egyáltalán bármilyen típusú) bűnözéstől való visszatartó erővel, így az nyugodt szívvel felváltható más büntetéssel, feltéve, hogy ez a más büntetés (amit Koestler nem definiál egyértelműen, de utalásaiból kikövetkeztethetően a kapitális szankció alternatívájának a hosszú idejű, ám nem feltétlenül életfogytiglani börtönbüntetést tartja) gyors és elkerülhetetlen. Végül a közvélemény halálbüntetés-párti támogatottságának érvére egyrészt azt válaszolja, hogy a közvéleményre a halálbüntetés hívei mindig csak akkor hivatkoznak, ha az megtorlást követel, akkor viszont sosem, ha kegyelmet; másrészt ezt a tényt a tudatlanság, a bosszú iránti ösztönszerű vágy (az „elfojtott kegyetlenség”), valamint az előítéletek óhatatlan következményének tartja. A megtorlás iránti primitív igényekkel azonban egy felvilágosult állam jogrendje nem kell, hogy törődjön;¹⁹ az előítéleteket és a tudatlanságot pedig le kell rombolni, az embereket fel kell világosítani, vagyis a közvélemény halálbüntetés-párti beállítottságát tanítással meg kell változtatni. Egyszóval a vért kívánó közvéleményt Koestler szerint nem kiszolgálni, hanem nevelni kell.

Ezenkívül Koestler (ugyancsak példák, tények és adatok egész sorát felvonultatva)²⁰ hosszan értekezik a halálbüntetés legnagyobb veszélyéről, az ártatlanok kivégzésének lehetőségéről.²¹ Nincs ugyanis olyan jogrendszer, amely tökéletes lenne; minden eljárási rendben emberek működnek közre a felelősségre vonásban, így hibalehetőség is számtalan akad. Mivel nem léteznek (fogalmilag nem létezhetnek) tökéletes és egyértelmű, minden kétséget és alternatív értelmezési lehetőséget kizáró bizonyítékok sem, ezért az ítélet már csak pusztán ezen ok miatt is mindig csak (kisebb vagy nagyobb mértékű) *valószínűségen* alapulhat. Még ha a bűnösnek nyilvánítás – tegyük fel, mondja Koestler – 95 %-os valószínűség alapján történik is, statisztikailag ez is azt jelenti, hogy minden huszadik személy ártatlanul ítéltetett el. Mivel pedig a halálos szankció az egyetlen büntetés, amelyet annak végrehajtása után semmilyen módon nem lehet visszavonni vagy jóvátenni, ha kiderül az ítélet téves volta, ezért azt – ezen veszély okából – soha nem lenne szabad alkalmazni. Az tehát „elkerülhetetlen, hogy a bírák és az esküdtek tévedjenek”,²² „azonban ... az emberi hibát embertelenné torzítja a végleges és jóvátehetetlen aktus, a halálbüntetés. A tévedéseket nem kerülhetjük el, de végzetes következményeiket igen.”^{23 24}

A tévedés veszélye pedig azért is igen nagy, mert nemcsak a bírák vagy a laikus, joghoz nem értő, sokszor pedig szükségképpen átlag alatti intelligenciával és felfogóképességgel rendelkező esküdtek tévedhetnek, hanem a büntető processzus menetében egyéb beépített veszélyek is vannak. Így tévedhetnek a tanúk és a szakértők, gondatlanok lehetnek az ügyvédek és az ügyészek, továbbá elfogult és előítéletes lehet az eljárás bármely résztvevője. Nem lehet kizárni a véletlen egybeeséseknek az ítéletet befolyásoló hatását sem, az pedig Koestler szerint egyenesen szociológiailag bizonyított tény, hogy a szegények jóval kisebb eséllyel indulnak egy per során, mint a minőségi és drága ügyvédek felfogadni képes gazdag és befolyásos emberek. A történelem bizonyította, hogy rengeteg konkrét esetben ártatlanok kivégzésére került sor, ám ezek száma a jelenleg ismertnél és elismertnél minden bizonnyal jóval (akár sokszorosan) nagyobb, hiszen egy már kivégzett személy érdekében senki sem indítványoz új bizonyítást, így ezen tévedések többsége értelemszerűen soha nem kerül felszínre. Ehhez a számhoz képest a börtönből esetlegesen kiengedett és újra életellenes bűncselekményt elkövető gyilkosok száma elenyésző, így pusztán racionális, matematikai alapon is arra a következtetésre kell, hogy jussunk, hogy a halálbüntetést el kell törölni, mert visszaeső gyilkosok keze által sokkal kevesebb ártatlan ember hal meg, mint egy törvényen alapuló büntetőeljárással a hóhér keze által.²⁵

Végül a miatt az eljárás miatt is elítéli Koestler a halálbüntetés intézményét, amely annak végrehajtásához, kevésbé eufemisztikusan a kivégzéshez kapcsolódik.²⁶ Ennek hűvös szertartásossága, ünnepélyessége, a kivégzendőtől a saját halálát eredményező processzus gördülékeny lefolytatásához megkövetelt vagy elvárt együttműködés ugyanis még akkor is embertelen és józan ésszel fel nem fogható, ha ezt az eljárást nem zavarják meg egyéb rendkívüli (bár korántsem váratlan) események. Ám az elítéltet sokszor úgy kell a vesztőhelyhez vonszolni, lekötözni, lefogni, miközben sír, az életéért könyörög, gyakran „a nadrágjába székel és vizel”,²⁷ avagy a fegyőrökre támad. Mindez alapjaiban ássa alá azt gyakran hangoztatott álláspontot, hogy a kivégzés „gyors és fájdalommentes művelet” lenne. Koestler véleménye az, hogy itt még a bűn és a büntetés eszmei egyenértékűségéről sem lehet szó, mert ehhez az kellene, hogy a gyilkos éppoly borzalmas, lassú és ünnepélyes módon ölje meg áldozatát, mint ahogyan az állam teszi azt a halálra ítélttel.

Albert Camus (1913–1960) sok tekintetben megismételte a koestleri gondolatokat. A legsúlyosabb szankcióról szóló fő írása, a „Gondolatok a halálbüntetésről” (*„Réflexions sur la peine capitale”*) egy évvel Koestler ugyanezen témában írt műve (*„Az akasztásról”* – *„Reflections on hanging”*) után, 1957-ben jelent meg Párizsban. A kettő közötti hasonlóságot nemcsak címük adja, hanem mondanivalójuk tartalma is sokban megegyezik, tulajdonképpen Camus e vonatkozásban (e témában) a magyar származású író tanítványának is tekinthető. Erre utal például azon meggyőződése, hogy nincsenek tévedhetetlen bírók vagy esküdtek, ezért bármikor fennáll a veszélye annak, hogy ártatlanokat ítéljenek halálra és végezzenek ki, amely tévedés (esetleg szándékos manipuláció) az ítélet végrehajtása után visszafordíthatatlan és jóvátehetetlen.²⁸ Ugyancsak ezt (a koestleri argumentáció alapul vételét) támasztja alá Camus azon nézete, mely szerint a halálbüntetés pártolói nem tudnak valós, tényeken alapuló észérveket felhozni álláspontjuk helyességének igazolására, valamint az a szilárd hite is, hogy az elkövetett bűncselekmény és az arra válaszként adott halálos szankció még eszmei síkon sem tekinthető egyenértékűnek, hiszen nincs olyan kegyetlen, aljas, elvetemült bűnöző, aki áldozatát hónapokig fogva tartva, a halálra apródonként felkészítve ölte volna meg, mindezt olyan szisztematikusan előkészített és színpadiasan megrendezett procedúra keretében, ahogyan azt az állam és a hóhér teszi a kivégzés során.²⁹

Camus tehát – Koestlerhez hasonlóan – minden körülmények között elítéli az élet elvételét eredményező büntetőjogi szankciót, mégpedig egyrészt logikai, másrészt szociológiai alapon,³⁰ logikai okfejtése azonban minduntalan áthajlik erkölcsi érvelésbe, így inkább a tényekből levont következtetései tartalmazznak logikai érveket. Ami először is a francia író-filozófus ezen („logikai”-etikai) érveit illeti, annak megelőlegezett végkövetkeztetése a következő tételmondatban foglalható össze: „Azt állítani, hogy egy embert a végérvényes büntetéssel kell sújtani, azt jelenti, hogy eldöntjük: ennek az embernek semmi esélye arra, hogy jóvátegye, amit elkövetett.”³¹ Senkiről sem jelenthető ki ugyanis teljes bizonyossággal, hogy javíthatatlan, hogy egyszer majd nem válik a társadalom hasznos tagjává, ilyen tévedhetetlenség nélkül pedig végleges ítéletet hozni egy ember felett nem lehet. Ehhez ráadásul (erkölcsi alapon) arra lenne szükség, hogy az a társadalom, akinek a nevében a bíró ítélezik, maga is teljességgel büntetlen legyen, ez azonban nincs így.³² Camus szerint az állam és a társadalom jelentős mértékben hozzájárul ahhoz, hogy a bűnözés (és így az életellenes bűnözés is) létezik, hiszen fenntartja azokat a feltételeket, amelyek a potenciális gyilkosokat arra indítják, hogy szörnyű tetteket elkövessék. E vonatkozásban Camus egyúttal korrigálja Koestler szabad akaratról szóló érvelését, amikor arra a filozófiai álláspontra helyezkedik, hogy a bűncselekmények elkövetésére irányuló döntés meghozatala ugyan az egyéni döntés része, erre az egyéni elhatározásra azonban nagy mértékben hatnak olyan okok, amelyek létéről az állam és/vagy a társadalom tehet.³³ Ilyenek például a szegénység, a munkanélküliség, a tudatlanság, a mindezekből következő elkeseredettség és alkoholizmus, amely utóbbi az emberölések többségének közvetlen kiváltó oka.

Mivel az előbb elmondottak következtében „a végső büntetést csak az igazolhatja, ha nem végső”,³⁴ ezért az állam soha nem ítéltet halálra senkit. Erre csak a közép- és újkori keresztény államoknak volt erkölcsi alapjuk, mivel ők hittek abban, hogy pusztán az elítélt földi életét veszik el, de az igazi, végleges ítéletet meghagyják a mindenható túlvilági döntőbírónak, Istennek.³⁵ Ily módon a halálbüntetést ebben az időszakban nem tekintették véglegesnek (öröknek), ám a modern szekuláris állam, mely intézményesen már nem hisz a túlvilágban, nem veheti el szándékosan senkinek az életét, mert azzal egy végleges és megmásíthatatlan döntést hozna. Mindezekből a fejtegetésekből pedig még egy fontos, a halálbüntetés témakörén messze túlmutató dolog következik, mely a XX. század második felének filozófiai gondolkodására talán kevésbé jellemző, nevezetesen az, hogy Camus szerint az állam nem egy megkérdőjelezhetetlen princípium, melynek léte bármit igazol, éppen ellenkezőleg: az egyének jóléte és jogai messze az esetleges társadalmi értékek és érdekek felett állnak (vagy legalábbis afelett *kellene*, hogy álljanak).³⁶

Ami Camus szociológiai argumentumait illeti, azokat – még műve elején – a következő három pontban foglalja össze: „1/ a társadalom nem hisz a példás büntetésben, amelyről beszél; 2/ semmi bizonyíték sincs rá, hogy a halálbüntetés akár egyetlen elszánt gyilkost is visszariasztott volna, míg nyilvánvaló, hogy több ezer gyilkosra nem volt semmiféle hatása, hacsak megbabonázó nem; 3/ más szempontból viszont olyan félelmetes példát jelent, amelynek beláthatatlan következményei vannak”.³⁷ Az első érvet Camus azzal igazolja, hogy az állam eldugja az emberek szeme elől a kivégzéseket, és az arról szóló beszámolókat is igyekszik olyan absztrakttá tenni, amennyire az csak lehetséges. Ez a szemérmesség pedig egyértelműen arra utal, hogy az állam szégyelli ezt a gyakorlatot, és maga sem hisz annak elrettentő erejében, különben nyilvánosan hajtaná végre a halálos ítéleteket, hogy mindenki láthassa azokat és okulhasson belőlük.³⁸ A második argumentum kapcsán gyakorlatilag megismétli Koestler érveit arról, hogy a gyilkosságokat nem hivatásos bűnözők, hanem olyan „amatőrök” követik el, akik vagy mindenáron ölni és/vagy meghalni akarnak,³⁹ vagy olyanok, akiknek a „túlnyomó többsége reggel, borotválkozás közben még nem tudta, hogy este ölni

fog”,⁴⁰ vagyis olyan „tisztességes” emberek, akiken úrrá lesz pillanatnyi szenvedélyük. Sem ezeket tehát, sem az igazán elszánt elkövetőket nem tudja a kapitális szankció féken tartani, így az elrettentő hatás bármely bűnöző vagy potenciális bűnöző vonatkozásában kétséges. Ha pedig nincs egyértelmű bizonyíték arra, hogy a visszatartó hatás létezik,⁴¹ akkor – pusztán feltételezések, valószínűségek vagy egyenesen találgatások alapján – nem szabad egy visszavonhatatlan és negatív hatásában minden mást felülmúló szankciót igénybe venni. Végül a harmadik érv kapcsán Camus arra világít rá, hogy a halálbüntetés fenntartása vagy bevezetése legitimálja a bosszút mint a problémák megoldásának eszközét, ez pedig a halálbüntetésen messze túlmutató következményekre vezet,⁴² továbbá a kivégzendő családjára is (akiknek végig kell követniük szerettük lassú, hónapokig vagy évekig elnyújtott kimúlását) káros hatással van.⁴³

A fentiek miatt Camus a halálbüntetést a kényszermunkával kívánja felváltani, mely „megrögzötnék ítélt bűnözők esetén életfogytiglan, másoknál meghatározott időre szóló”⁴⁴ lehetne. Ez enyhébb ugyan, mint a halálbüntetés, hiszen az életet meghagyja, egyszersmind biztosítja azt is, hogy az esetleges eljárási hibákat jóvá lehessen tenni, ám ahhoz mégis kellően szigorú és súlyos, hogy a potenciális életellenes bűnöző fantáziáját megmozgassa annyira, hogy elképzelje, milyen szenvedést jelent egy soha véget nem érő, állandó munkakényszerrel egybekötött rabság. Ez a szankció ráadásul még mindig „meghagyja a lehetőséget az elítéltnak arra, hogy a halált válassza, de a guillotine semmiféle visszautat nem enged”.⁴⁵ Mivel azonban Camus szkeptikus volt a tekintetben, hogy Franciaország az észérvek alapján valóban eltörli a halálbüntetést, egyfajta „minimális programként” annyit kért az államtól, hogy vezessen be egy tízéves kísérleti időszakot (ahogyan azt az idő tájt Angliában is tervezték), és ez alatt a tíz év alatt a bírók mellőzzék a halálos szankció alkalmazását. Ha pedig az állam még erre sem hajlandó, a kivégzések kegyetlenségét megszüntetendő (vagy legalábbis csökkentendő) „kezdetnek legalább változtassa meg a halálbüntetés végrehajtásának módját”,⁴⁶ és tegye lehetővé az emberhez méltó halált.⁴⁷ Eszmefuttatását pedig végül a következő kijelentéssel zárja le: „Sem az emberek szívében, sem a társadalmak erkölceiben nem lesz tartós béke addig, amíg a halálbüntetést meg nem szüntetik.”⁴⁸

¹ Egyetemi adjunktus, KRE-ÁJK Jogelméleti Tanszék.

² Beccaria a halálbüntetést két, nagyon szigorúan körülhatárolt esetben ismeri el: egyrészt akkor, ha ezt a szankciót a generális prevenció érvényesítése nélkülözhetetlenné teszi, másrészt ha annak alkalmazása a társadalom védelme érdekében feltétlenül szükséges. („Valamely állampolgár halálát csupán két okból lehet szükségesnek tekinteni. Az egyik az az eset, amikor az illetőnek még szabadságától megfosztva is olyan kapcsolatai vannak és olyan hatalommal bír, amelyek a nemzet biztonsága szempontjából nem közömbösek...” A másik eset pedig az, ha az elkövető „halála az egyetlen valóságos fékező erő másoknak bűncselekmények elkövetésétől való visszatartására”. /Beccaria, Cesare: Büntetett és büntetés. (ford.: Sebestyén Pál) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, 87-88. o/)

³ „... választásomat a múlt eseményei határozzák meg, s ... amit szabad választásnak érzek, csupán illúzió...” (Koestler, Arthur: Az akasztásról. /ford.: Makovecz Benjamin/ In: Koestler, Arthur: Egy mítosz anatómiája. Osiris Kiadó, Budapest, 1999, 107. o.) Azonban „az ember nem élhet a nélkül az illúzió nélkül, hogy sorsával maga rendelkezik” (i. m. 111. o.), és „nem tudja *nem* gondolni azt, hogy szabad” (uo.; kiemelés az eredetiben – T.J.Z.).

⁴ „Ha tagadjuk, hogy az ember cselekedeteit az események fizikai sorrendje határozza meg, szükséges, hogy a rendet is valamely más renddel helyettesítsük... Kereken kimondva: *a büntetőjogi felelősség fogalma burkoltan tartalmazza egy természetfölötti rend feltételezését, vagyis egy nem jogi, hanem teológiai koncepciót.*” (I. m. 114. o.; kiemelés az eredetiben – T.J.Z.)

⁵ I. m. 117. o.

⁶ „... a halálbüntetésre vonatkozó törvény hiányosságai orvosolhatatlanok, mert maga az intézmény a büntetőjogi felelősség filozófiai fogalmának alapján [értsd: a szabad akarat tételén – T.J.Z.] nyugszik, s ez a megalapozottság nem tesz lehetővé a ... determinista szemlélettel való kompromisszumot.” (I. m. 127. o.) Valójában azonban ez

az érv *minden* büntetésre igaz, s következetesen végiggondolva ezt az álláspontot a büntetések létjogosultságának általános tagadásáig kellene eljutnunk. Az a (későbbiekben részletesebben ismertetendő) érv, hogy a halálbüntetés – más büntetésekkel ellentétben – tévedés esetén helyrehozhatatlan, igaz, de magában véve nem igazolja a halál- és mondjuk a börtön- vagy pénzbüntetés *filozófiai* alapon való megkülönböztetésének helyességét.

⁷ E lábjegyzetben Koestler saját elképzeléseként a korlátozott filozófiai szabadság tételét fogalmazza meg, melynek alapján létezik „az öröklődés és a körülmények által befolyásolt, de nem szigorúan meghatározott választás lehetősége” (i. m. 117. o.).

⁸ Ennél a felfogásnál valójában sokkal következetesebb az a holbachi álláspont, miszerint az emberi sorsra ható és azt befolyásoló tényezőként a büntetésnek éppen abban van szerepe, hogy a történelem végzettségét a társadalmilag kívánt irányba fordítsa, és az egyéneket a társadalmilag elvárt minták követésére ösztönözze. Ezt nevezhetjük a korlátozott (avagy befolyásolható) fatalizmus tanának is, míg a koestleri tan a totális determinizmus mellett csak a teljes indeterminizmust ismeri el, és éppen emiatt nem tudja a büntetések (és pedig nemcsak a halálbüntetés, hanem általában véve bármilyen szankció) helyességét és/vagy célszerűségét elméletileg igazolni.

⁹ Vö.: i. m. 118. o.!

¹⁰ Koestler egyik nagy hibája, hogy a halálos szankció alkalmazásának lehetséges céljai közé nem veszi fel, és így nem is elemzi az ártalmatlanná tételt.

¹¹ I. m. 122. o.

¹² Egyetlen idézet álljon itt ennek illusztrálására, mégpedig Koestler vitairatának első két mondata: „Nagy-Britannia furcsa ország. Lakói az úttest bal oldalán haladnak autóikkal, hüvelyekben és yardokban számolnak, és a nyakuknál fogva kötik fel az embereket, hogy meghaljanak.” (I. m. 37. o.)

¹³ I. m. 78. o.

¹⁴ Vö. különösen: i. m. 78-91. o.!

¹⁵ E kérdéskör részletesebb kifejtését lásd az utolsó fejezet elrettentő hatásról szóló alfejezetében!

¹⁶ Vö.: i. m. 82. o.!

¹⁷ I. m. 82. o.

¹⁸ I. m. 82-83. o.

¹⁹ Lásd ehhez a bunkóját lóbáló kőkorszaki ősember korábban már idézett metaforáját (i. m. 122. o.)!

²⁰ Vö. különösen: i. m. 128-147. o.!

²¹ Az egyik ilyen példa magyarországi; ez Tonka István példája, akit 1913-ban kislánya megöléséért ítélték halálra és végeztek ki tévesen. (Lásd: i. m. 130. o.)!

²² I. m. 141. o.

²³ Uo.

²⁴ Továbbá: „A halál az egyetlen, a törvény által kiszabott büntetés, amely, ha egyszer végrehajtották, nem vonható vissza vagy nem orvosolható. Egy megmáshíthatatlan büntetési forma – még ha morálisan és logikusan megalapozott is – csálthatatlan törvényszéket és mindentudó törvényt feltételez.” (I. m. 147. o.)

²⁵ „Rendkívül ritkák azok az esetek, amikor egy kegyelmet nyert, és szabadlábra helyezett gyilkos másodszor is öl, s ez önmagában is azt bizonyítja, hogy a társadalmat a halálbüntetés eltörlése következtében fenyegető veszély gyakorlatilag képzeletbeli, de mindenesetre jóval kisebb, mint annak a veszélye, hogy ártatlan embereket végezzenek ki...” (I. m. 155. o.)

²⁶ Lásd ehhez: i. m. 148-153. o.!

²⁷ I. m. 150. o.

²⁸ Ehhez Camus – éppúgy, ahogyan Koestler is – egyebek mellett felhoz egy magyar példát is, konkrétan Rajk László esetét: „Ha nincs halálbüntetés, Rajk holtteste nem mérgezné Magyarországot...” (Camus, Albert: Gondolatok a halálbüntetésről. /ford.: Ferch Magda/ In: Sebes Ágnes /szerk./: A halálbüntetésről. Medvetánc Füzetek, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990, 66. o.)

²⁹ „A szabály az, hogy a legsúlyosabb büntetésre való várakozás már halála előtt elpusztítja az embert. Két halállal sújtják, s a kettő közül az első rosszabb, mint a második...” (I. m. 41. o.)

³⁰ „Társadalmunk összes tudatosan gondolkodó tagjának követelnie kellene a halálbüntetés eltörlését mind a logika, mind a valóság diktálta érvek alapján.” (I. m. 57. o.)

³¹ Uo.

³² „Az élethez való jog, ami egyet jelent a jóvátétel esélyével, minden ember természetadta joga, még a legrosszabb is. ... E jog nélkül nincs erkölcsi élet.” (I. m. 58. o.) „... aki ezen a ponton végérvényesen ítélt, végérvényesen ítéltetik meg.” (Uo.) „... egyikünk sem tolhatja föl magát abszolút bírává, és nem mondhatja ki még a legelvetemültebb bűnös eliminálását sem, mivel egyikünk sem állíthatja magáról, hogy tökéletesen ártatlan.” (I. m. 59. o.) „Mindenesetre azt állítani, hogy egy embert azért kell teljesen elkülöníteni a társadalomtól, mert velejéig romlott, annyit jelent, hogy a társadalom viszont velejéig jó, amit ma egyetlen józan gondolkodású elme sem fog elhinni.” (I. m. 63. o.)

-
- ³³ „... soha nincs abszolút felelősség, tehát abszolút büntetés vagy megtorlás sem lehet.” (I. m. 46. o.)
- ³⁴ I. m. 60. o.
- ³⁵ „Az egyház megmentett egy lelket, és ezzel eleget tett isteni küldetésének. Azért fogadta el mindenkor a halálbüntetést, mert nemcsak az önvédelem, hanem az *üdvözülés hatásos eszközét is látta benne*.” (Uo.) (Kiemelés az eredetiben. – T.J.Z.)
- ³⁶ „Ha megtiltanák az ember kivégzését, az azt jelentené, hogy nyíltan kimondanák: *a társadalom és az állam nem abszolút érték*, semmi sem jogosítja fel tehát megmásíthatatlan törvények alkotására és jóvátehetetlen cselekedetekre.” (I. m. 65-66. o.) (Kiemelés tőlem – T.J.Z.)
- ³⁷ I. m. 14. o.
- ³⁸ „Hogyan lehet példát statuálni egy börtönudvaron éjszaka, lopva végrehajtott gyilkossággal?” (I. m. 15. o.) „... vagy nyilvánosan kell ölni, vagy be kell vallani, hogy nem érezzük feljogosítva magunkat arra, hogy öljünk. Ha a társadalom a példastatuálás szükségességével igazolja a halálbüntetést, önmagát is igazolnia kell azzal, hogy a nyilvánosságot szükségessé teszi.” (I. m. 22. o.)
- ³⁹ „Az életösztön alapvetően fontos, de nem fontosabb, mint egy másik ösztön ... a halálösztönről van szó, amely olykor önpusztításra és mások elpusztítására sarkall. Valószínű, hogy a gyilkolásvágy gyakran egybeesik a bűnöző halál- és önpusztításvágyával.” (I. m. 26-27. o.) „Így az is előfordul, hogy a bűnös nemcsak a bűnre vágyik, hanem a vele járó bajra is, főleg, ha ez a baj mérhetetlenül nagy. Ha ez a különös vágy elhatalmasodik, a kivégzés perspektívája nemcsak hogy nem tudja megállítani a bűn elkövetőjét, hanem valószínűleg még fokozza is a szédületet, amely vesztét okozza. Azért öl, hogy meghaljon.” (I. m. 27. o.)
- ⁴⁰ I. m. 20-21. o.
- ⁴¹ Ilyen bizonyíték pedig nincs: ezt mutatják mind azon statisztikák, amelyek az egykoron halállal büntetni rendelt deliktumok gyakoriságát vetik össze az ilyen büntettek halállal való fenyegetésének eltörlése előtti és utáni időszakokban, mind pedig azok a statisztikák, amelyek a mai abolicionista országokban véghezvitt életellenes bűncselekmények arányáról adnak felvilágosítást.
- ⁴² A halálbüntetés példája ugyanis olyan megoldások alkalmazására (a problémák erőszakos „megoldására”) tanít, amelyek tömeges méretű (de akár csak elszórt mértékű) egyéni igénybe vétele társadalom- és emberellenes lenne.
- ⁴³ Az áldozat családjának fájdalma mérhetetlen, ám Camus szerint ezt az elkövető kivégzésével és a tettes családjának okozott fájdalommal nem lehet enyhíteni.
- ⁴⁴ I. m. 69. o.
- ⁴⁵ Uo.
- ⁴⁶ I. m. 70. o.
- ⁴⁷ „Az elítéltet az álomból a halálba átsegítő valamilyen szer is biztosítaná a megsemmisítést, ha már ragaszkodnak hozzá – ez a szer a kezeügyében maradhatna legalább egy napig, hogy bármikor szabadon felhasználhassa...” (I. m. 71. o.)
- ⁴⁸ Uo.